



С.Г. Черемісіна,

доктор екон. наук, доцент,
Севастопольський інститут банківської справи
Української академії банківської справи
Національного банку України

ПРОБЛЕМИ ТА НАПРЯМИ РОЗВИТКУ КРЕДИТУВАННЯ ПІДПРИЄМСТВ АПК УКРАЇНИ

Проаналізовано стан та основні проблеми кредитування в аграрній сфері України. Узагальнено характерні ознаки та обґрунтовано необхідність кредитного забезпечення діяльності сільськогосподарських товаровиробників у сучасних умовах господарювання. Встановлено основні причини, що стримують активізацію кредитних механізмів у агропромисловому комплексі. Визначено найважливіші напрями кредитування аграрних формувань.

Завершення перебудови аграрного сектору економіки України на ринкові засади не сприяло стабілізації та росту ефективності аграрних формувань. Сучасний розвиток агропромислового комплексу України визначається наявністю ряду гострих фінансових проблем та перешкод щодо поліпшення та розширення кредитного забезпечення сільськогосподарських товаровиробників.

Складність проблем кредитного забезпечення підприємств галузі зумовлює необхідність подальшого дослідження теоретичних, методичних та практичних питань щодо розвитку кредитного механізму АПК, спроможного задовольнити високий попит на сільськогосподарському ринку кредитування, подолати тенденції низької пропозиції надання кредитів комерційними банками, недостатності самофінансування суб'єктів господарювання, вдосконалення вже існуючих і розробки нових методів, методик, прийомів забезпечення фінансовими ресурсами аграрних підприємств.

Нині потреба в банківському кредитуванні агроформувань постійно зростає та загострюється. Проте темп його розширення в останні роки зменшується. Це потребує дослідження причин, що негативно впливають на стабілізацію та поступовий розвиток банківського обслуговування аграрного сектору України, розробки дієвих пропозицій щодо поліпшення ситуації.

Проблеми кредитування досліджуються багатьма вченими-аграріями. Вагомий внесок у дослідження та

розв'язання зазначених проблем зробили науковими доробками П.Т. Саблук, М.Я. Дем'яненко, В.М. Алексійчук, С.А. Буковинський, О.Д. Василик, І.М. Брюховецький, А.І. Даниленко, В.В. Зіновчук, П.А. Лайко, І.О. Лютий, В.Я. Мессель-Веселяк, В.П. Рябоконт, С.С. Осадець, Г.М. Підлісецький, А.М. Поддєрьогін, Д.В. Полозенко, В.М. Федосов, С.І. Юрій та ін.

Вченими-економістами досліджено теоретичні, методологічні та прикладні аспекти забезпечення сільськогосподарських товаровиробників банківськими фінансовими ресурсами. Проте питання розвитку банківського кредитування агроформувань, взаємодії банків і підприємств галузі залишаються невирішеними й продовжують загострюватись.

Метою статті є дослідження основних проблем дієвості кредитного механізму у аграрній сфері економіки України та розробка науково-практичних пропозицій щодо їх розв'язання.

Головною особливістю функціонування сучасного організаційно-економічного механізму сільськогосподарських товаровиробників є те, що вони функціонують в основному за рахунок власних ресурсів, обсяги яких у наслідок диспаритету цін на сільськогосподарську продукцію та матеріально-технічні ресурси недостатні для самофінансування і ефективної діяльності. За обмеженості власних коштів аграрні підприємства розраховують на державну підтримку.

Так, формуючи майже 20 % ВВП країни, АПК перераховує до державного бюджету понад 25 млрд грн, що більше, ніж удвічі перевищує обсяги державного бюджетного фінансування. Водночас державна підтримка знизилась з 12 млрд грн у 2009 році до 10,6 млрд грн у 2010 році. У проекті Державного бюджету на 2011 рік обсяги державної підтримки аграрного сектору передбачалися у розмірі 10,7 млрд грн, у тому числі лише 690 млн грн за рахунок загального фонду Держбюджету.

Тенденція поступового скорочення державної фінансової підтримки сільського господарства країни не може забезпечити розширеного відтворення сільськогосподарського виробництва та оновлення основних засобів, зумовлює необхідність пошуку взаємовигідних інтеграційних зв'язків з банківським сектором, розробки і впровадження нової кредитної політики, спрямованої на створення економічних умов для ефективного використання кредитних ресурсів, прискорення структурної перебудови економіки та її соціальної орієнтації.

За даними департаменту фінансів Міністерства аграрної політики і продовольства України спостерігались помітні позитивні зрушення в обсягах кредитування суб'єктів господарювання аграрного сектору. У 2010 р. 2238 підприємств агропромислового комплексу отримали кредитів на суму 10,1 млрд грн, що на 74 % більше порівняно з відповідним періодом 2009 року. У структурі залучених коштів найбільша частка (70 % або 7 млрд грн) припадала на короткострокові (до 12 місяців) кредити, а 30 % становили середньострокові (до 36 місяців) – 1,4 та довгострокові (до 60 місяців) – 1,7 млрд грн. Незважаючи на обсяги банківських кредитів, ставки користування аграрних підприємств залученими коштами зберігалися на високому рівні. Так, у 2009–2010 рр. вони коливалися в межах 18–27 % [1, с. 122].

За статистичними даними Національного банку, станом на 01.12.2010 року загальна сума заборгованості за кредитами, наданими підприємствам агропромислового комплексу становила 54,8 млрд грн або 11,2 % від загального обсягу кредитів, залучених в економіку країни. Обсяг кредитів для сільського господарства дорівнював 26,9 млрд грн.

Незалежно від чинників ціноутворення на кредитному ринку, сільськогосподарські підприємства потребують встановлення невисокого розміру плати за користування кредитними ресурсами. Така об'єктивна вимога спричинена низькою прибутковістю сільськогосподарського виробництва порівняно з іншими галузями національного господарства, а відповідно й неспроможністю сплачу-

вати кредиторі ринковий відсоток за одержаний кредит.

Крім того, у сільськогосподарському виробництві значна частка продукції (30–40 %) не набуває товарної форми і використовується в натуральній формі в наступних циклах відтворення у вигляді насіння, кормів власного виробництва, молодняку тварин тощо. Нетоварна продукція не проходить стадії реалізації, а відповідно сільськогосподарське підприємство не одержує виручки та закладеного у ній прибутку.

Більшість видів сільськогосподарської продукції є предметами першої необхідності. З метою соціальної стабільності ріст цін контролюється державою, що є також причиною невисоких доходів сільськогосподарських підприємств. Характерною особливістю сільськогосподарської продукції є низька еластичність попиту. Проблема доходності вітчизняних товаровиробників поглиблюється диктатом посередників та перекупників, що знижують ціни на продукцію майже до рівня самоокупності.

Механізм державного регулювання й підтримки оптимального рівня доходів сільськогосподарських підприємств, дотримання еквівалентності обміну між товаровиробниками різних галузей практично не діє.

Специфіка виробничого процесу в сільському господарстві зумовлює необхідність виконання при організації кредитного обслуговування сільськогосподарських товаровиробників певних вимог стосовно порядку погашення кредиту та сплати відсотків за користування ним. Банки повинні враховувати, що усі платежі за кредитними зобов'язаннями сільськогосподарські товаровиробники можуть здійснювати при одержанні виручки від реалізації сільськогосподарської продукції, строки надходження якої різняться залежно від спеціалізації господарств.

Аналіз загальнодержавних та галузевих макроекономічних показників розвитку економіки України свідчить про чітку тенденцію докризового зростання та відносної стабільності рівнів валового внутрішнього продукту

Таблиця 1

Обсяги кредитування аграрної сфери економіки в динаміці, млрд грн

Показник	2000	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Валовий внутрішній продукт України	170,1	441,5	544,2	720,7	948,1	914,7	1085,9
Валовий продукт АПК	77,9	92,6	94,9	88,8	104	104,1	101,1
Всього обсяги наданих кредитів у економіку країни	19,6	143,4	245,2	426,9	724,2	703,5	501,0
Обсяги кредитування АПК	2,1	10,4	12,8	14,6	20,1	5,7	10,1
Питома вага кредитів АПК, %	10,7	7,3	5,2	3,4	2,8	0,8	1,9

держави та аграрної сфери (табл. 1). Протилежна тенденція простежується з динамікою кредитування економіки в цілому та агропромислового виробництва. Загальні обсяги наданих кредитів у масштабах економіки України за період з 2000 по 2008 рр. збільшилися у 36 разів, а в аграрну сферу лише в 10 (з 2,1 до 20,1 млрд грн.) разів. Обсяги кредитування економіки щорічно зростали на 57 %, а в аграрному секторі – на 32,8 %.

У післякризовий період відбулося суттєве зменшення обсягів кредитування – від 724,2 до 501,0 млрд грн, а в аграрному секторі – з 20,1 по 10,1 млрд грн. Зазначимо, що частка кредитів в АПК у загальному обсязі кредитування мала сталу тенденцію до зменшення (перевищення показника 2010 р. над попереднім пояснюється фактично повним припиненням кредитування АПК у кризовому 2009 р.).

Якщо загальний обсяг кредитів зменшився у 2009 р. від 724,2 млрд грн до 703,5 млрд грн (тобто на 2,9 %), то обсяг кредитування аграрного сектору зменшився від 20,1 до 5,8 млрд грн або на 71,1 %. Є підстави вважати, що скорочення обсягів кредитування економіки приблизно на 70 % відбулося здебільшого за рахунок зменшення кредитування аграрного сектору. Практично аналогічна ситуація спостерігалася під час фінансування української економіки в цілому, після того як вона була визнана надзвичайно ризиковою для інвесторів [9].

Слід зазначити, що за умов економічної кризи загальне скорочення обсягів кредитування здійснюється здебільшого за рахунок обмеження кредитування АПК. Банки почали застосовувати дискримінаційний механізм по відношенню до сільськогосподарських підприємств, підвищувати ставки кредитування, порівняно з суб'єктами інших галузей економіки.

Щодо системи державної підтримки розвитку агропромислового виробництва, яка ефективно функціонує в розвинених країнах, то в Україні навіть при її зростанні аграрний сектор економіки працює на межі збитковості, що свідчить про недієвість цього державного механізму.

На підтримку агропромислового комплексу в 2012 році Уряд планує спрямувати 39,9 млрд грн, що на 3,9 млрд грн або на 10,8 % більше плану 2011 року, та на 11,9 млрд грн або на 42,5 % більше факту 2010 року. З метою надання можливості розвитку галузі та зміцнення продовольчої безпеки держави в проекті бюджету 2012 року передбачено надання кредитів у сумі 7200,0 млн грн на відміну від 2379,3 млн грн 2008 року.

Для формування цивілізованого аграрного ринку проектом бюджету передбачене значне збільшення державної підтримки будівництва оптових ринків сільськогосподарської продукції. Планується виділити 200,0 млн грн, що на 190 млн грн більше ніж у 2011 році.

Державна підтримка агропромислового комплексу здійснюється також шляхом здешевлення відсоткової ставки за залученими кредитними ресурсами в АПК, на що в проекті Державного бюджету 2012 року виділено 820 млн грн. Видатки бюджету на підтримку садівництва, виноградарства та хмелярства заплановано в сумі 1075,0 млн грн, що на 60 % більше ніж у 2011 році, а прямі видатки бюджету на підтримку інтенсивних форм виробництва у рослинництві плануються в сумі 120 млн грн.

На підтримку галузі тваринництва передбачені прямі видатки в обсязі 1257,0 млн грн. Для формування ринку землі, утвердження земель сільськогосподарського призначення як основи іпотечного кредитування передбачено спрямувати 566,9 млн грн. Отже, у 2012 році збережено тенденцію державної політики на підтримку і розвиток агропромислового виробництва України.

Таким чином, державна підтримка сільськогосподарських підприємств через механізм здешевлення позик сприяє підвищенню рівня їх забезпечення кредитними ресурсами. Проте кредитне забезпечення АПК, окрім інших факторів, великою мірою залежить від суми коштів Державного бюджету, спрямованих на програму здешевлення позик АПК [10].

Запроваджений 2000 р. механізм пільгового кредитування забезпечує компенсацію частини кредитної ставки комерційним банкам з Державного бюджету до 1 грудня поточного року. Впровадження з 2004 р. механізму здешевлення не лише короткострокових, а й довгострокових кредитів (понад 1 рік), а також зростання довіри кредиторів до сільськогосподарських позичальників сприяло збільшенню термінів кредитування підприємств галузі як на ринкових, так і на пільгових умовах. Зокрема, у 2005 році – 52,0 %, а в 2006 р. – 58,0 % кредитів, наданих банками сільськогосподарським товаровиробникам були довгостроковими. Але у кризовому 2009 р. ситуація вкрай погіршилась. Обсяги наданих агроформуванням кредитів зменшились, а процентні ставки зросли до 20–25 %.

Цілком зрозуміло, що розвитку банківського кредитування аграрної сфери сприятиме зростання мотивації комерційних банків, що формується під впливом допустимого рівня кредитного ризику, реального (кредитоспроможного) попиту

позичальників на банківський кредит, наявної ресурсної бази кредиторів.

Процес здешевлення кредитів є визначальним у кредитуванні АПК, адже пільгові кредити в середньому становлять 60 % загального обсягу. Середня відсоткова ставка, що компенсується за рахунок бюджетних коштів, становить приблизно 10,9 %. Обсяг пільгового кредитування істотно залежить від обсягу коштів, передбачених державним бюджетом на пільгове кредитування, а цей показник має тенденцію непостійності та зменшення. Так, частка бюджету, яка виділяється на здешевлення кредитів, перебуває в межах від 0,1 до 0,5 %.

Проте рівень кредитоспроможності агроформуваних знаходиться на низькому рівні. Майже 40 % підприємств аграрного сектору в 2011 р. були збитковими, темпи розвитку галузі низькими та нестабільними.

Сільськогосподарські підприємства мають вкрай незадовільну структуру активів. У загальній вартості майна понад 76 % припадає на необоротні активи, переважну частку яких становлять основні засоби, що є неліквідними через високий рівень (70–80 %) зносу та моральну застарілість.

Отже на розвиток кредитних відносин банків і сільськогосподарських позичальників впливають різні фактори, головними з яких є фінансовий стан позичальника, наявність ліквідної застави, реальність страхового захисту, рівень кредитоспроможного попиту сільськогосподарських підприємств на банківські кредити та ін.

Аналіз існуючої практики кредитування банками підприємств агропромислового виробництва України дає змогу виділити такі її особливості:

ускладнено-бюрократизована процедура отримання банківського кредиту для підприємств аграрного сектору, яка потребує надання великої кількості необхідних документів і тривалого періоду їхнього розгляду;

наявність досить широкої диференціації умов кредитування клієнтів в залежності від виду забезпечення, строку кредитування, надійності клієнта, мети кредитування, обсягу кредиту тощо;

складність визначення обсягу та компонент забезпечення кредитів (ліквідні товарно-матеріальні цінності, зібраний або майбутній врожай, сільськогосподарська техніка, основне стадо тощо);

банківський контроль фінансово-господарського стану позичальника протягом всього строку кредитування;

використання майже всіх юридичних можливостей для повернення кредитів позичальниками

(залучення до цієї роботи фахівців служби економічної безпеки банку та спеціалістів сільського господарства).

Розвиток банківського кредитування сільськогосподарських підприємств стримує відсутність дієвого механізму застави майна. Об'єктом застави може бути земля, проте враховуючи високий ступінь ризику неповернення кредитів, існує ризик часткової втрати земель сільськогосподарського призначення товаровиробниками і переходу їх у власність банків. Як правило оціночна вартість застави перевищує обсяг кредиту в 1,5–3 рази, а оцінка заставного майна проводиться оцінювачами банку, виходячи з існуючої ринкової (а не балансової) вартості на конкретний вид застави за винятком дисконту банку.

Розмір відсоткових ставок для підприємств АПК та порядок їх сплати встановлюються банком і визначаються в кредитному договорі. Вартість кредиту для аграрного підприємства залежить від таких основних чинників, як облікова ставка НБУ; середня відсоткова ставка за міжбанківськими кредитами; стан кредитного ринку та ступінь ризику кредитування; вид, величина та термін користування кредитом тощо.

Кредитна політика комерційного банку повинна передбачати процедури і механізми прийняття рішень щодо надання й моніторингу стандартних кредитів, визначати перелік процедур погашення сумнівних і безнадійних до повернення кредитів та регламентувати питання управління кредитними ризиками і формування страхових резервів на відшкодування можливих збитків від проведення активних операцій.

Ключовим етапом в підготовчій роботі з клієнтом є аналіз його кредитоспроможності. Вивчення плато- та кредитоспроможності позичальника дає змогу встановлювати ступінь ризикованості кредитної операції для банку. Показники кредитоспроможності, що розраховуються банками, обмежені, оскільки вони визначаються на основі історичних даних балансу, а кредитоспроможність слід розраховувати на перспективу. Крім того, показники розраховуються на основі статичних, а не динамічних даних, що може впливати на їх об'єктивність.

Кредитний моніторинг передбачає постійний контроль за діяльністю позичальника. Основними фінансово-виробничими індикаторами та показниками погіршення рівня кредитоспроможності та платоспроможності агроформування-позичальника можуть бути: несвоєчасність погашення кредиту та нарахованих відсотків, постійна

зміна графіків погашення кредитів; зменшення обсягів реалізації продукції в порівнянні з відповідним періодом минулого року; зменшення частки грошових розрахунків (використання бартерних операцій); перевищення позичальником середньогалузевих норм заборгованості по відношенню до його капіталу; несприятливі погодні умови; наявність постійних збитків; зростання обсягів товарно-матеріальних запасів та дебіторської заборгованості, в тому числі простроченої; зростання обсягів кредиторської заборгованості; зменшення виплат або невиконання дивідендів та інших платежів; погіршення коефіцієнтів ліквідності; небажання співробітничати з банком, відмова банку у проведенні перевірок діяльності позичальника, наявності та стану зберігання заставного майна; невикористання основних засобів; реалізація активів позичальника; зміна керівництва та працівників підприємства; зміни в стилі управління.

Висновки. Аналіз та узагальнення практики банківського кредитування сільськогосподарських товаровиробників дає можливість зробити такі висновки.

Банківське кредитування все ще не відіграє належної ролі у фінансуванні аграрного виробництва. Окремі умови кредитного забезпечення (якісні параметри кредитних відносин) не відповідають сучасним потребам аграрного сектору економіки України і не враховують повною мірою об'єктивних вимог галузі через короткостроковість та високу вартість кредитних коштів.

Кредитування аграрних підприємств має здійснюватись у чітко передбачені строки та з дотриманням принципу адекватності кредитування, оскільки несвоєчасність надання та неадекватність суми кредиту може призвести до порушення технології проведення сільськогосподарських робіт і, як наслідок, до недоотримання врожаю.

Розвиток та удосконалення кредитних відносин сільськогосподарських підприємств з комерційними банками великою мірою залежить від підвищення рівня їх кредитоспроможності та забезпечення кредитів. Зниження кредитних ризиків і підвищення ефективності кредитування аграрних підприємств можливе завдяки розробці та впровадженню в практичну діяльність банку методик аналізу кредитоспроможності з урахуванням галузевої особливості позичальників.

Підвищенню ефективності кредитування аграрного сектору економіки сприятимуть дієві заходи щодо проблемної та сумнівної заборгованості позичальників, використання усіх можливих шляхів

реструктуризації та погашення таких кредитів при виявленні перших ознак проблемності.

Основними напрямками стабілізації механізму кредитування сільськогосподарських підприємств є: розробка комплексу заходів з боку держави та банківської системи, спрямованих на розвиток дієвого інтеграційного механізму взаємодії з аграрним сектором економіки; розробка і застосування всіх можливих джерел для залучення капіталу при кредитуванні підприємств галузі (раціональне використання бюджетних коштів, збільшення бюджетних асигнувань, залучення іноземних кредитів, створення за їх рахунок механізмів державного, банківського або змішаного кредитування).

Використані джерела

1. Аранчій В.І. Кредит у системі фінансового забезпечення інвестиційного розвитку аграрних підприємств / В. І. Аранчій, О. П. Зоря, І. І. Петренко // Вісник Полтавської державної аграрної академії. — 2011. — № 4. — С. 120—124.
2. Амбросов В.Я. Формування кредитного ринку в системі агробізнесу США / В. Я. Амбросов, В. М. Онегіна // Економіка АПК. — 2001. — № 5. — С. 115—121.
3. Березовик В.М. Система кредитування банками аграрного сектору: ключові елементи та проблеми / В. М. Березовик // Розвиток фінансово-кредитних відносин в Україні: зб. матеріалів всеукраїнської наук.-практич. конф. вчених, викладачів, практичних працівників і молодих науковців. — К., 2004. — С. 118—121.
4. Гудзь О.Є. Кредитування сільськогосподарських товаровиробників під заставу земель сільськогосподарського призначення: проблеми та перспективи / О. Є. Гудзь // Економіка АПК. — 2007. — № 1. — С. 84—88.
5. Гудзь О.Є. Фінансові ресурси сільськогосподарських підприємств / Гудзь О. Є. — К.: ННЦ ІАЕ, 2007. — 578 с.
6. Дем'яненко М.Я. Кредитування сільськогосподарських підприємств: теорія і практика / М. Я. Дем'яненко // Облік і фінанси АПК. — 2005. — № 7. — С. 9—19.
7. Колотуха С. Концепція розвитку кредитних відносин сільськогосподарських підприємств / С. Колотуха // Банківська справа. — 2004. — № 4. — С. 45—57.
8. Кириленко І.Г. Деякі аспекти державної аграрної політики в Україні в умовах світової фінансової кризи / І. Г. Кириленко // Економіка АПК. — 2008. — № 11. — С. 4—9.
9. Скрипник А. Основні аспекти і параметри оцінки ймовірності дефолту України в умовах фінансової кризи / А. Скрипник, С. Марченко // Вісник Національного банку України. — 2009. — № 3. — С. 10—19.
10. Скрипник А. Інформаційна складова підвищення ефективності кредитування аграрного сектору / А. Скрипник, О. Ткаченко // Вісник Національного банку України. — 2011. — № 11. — С. 32—35.
11. Матеріали офіційного сайту Національного банку України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.bank.gov.ua>.
12. Розширення доступу аграріїв до кредитних ресурсів — одне з головних завдань Мінагрополітики [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.minagro.gov.ua>.